

חצי שיעור

[א]

מקורות האיסור

דבר אל בני ישראל לאמר כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו: (ויקרא ז, כ)

"כל חלב" - חזי לאיצטרופי

במס' יומא (עג, ב) נחלקו ר"י ור"ל האם חצי שיעור אסור מה"ת או אינו אלא מדרבנן. והכי איתא התם, גופא חצי שיעור רבי יוחנן אמר אסור מן התורה, ריש לקיש אמר מותר מן התורה. רבי יוחנן אמר אסור מן התורה, כיון דחזי לאיצטרופי איסורא קא אכיל. ריש לקיש אמר מותר מן התורה, אכילה אמר רחמנא וליכא. איתיביה רבי יוחנן לריש לקיש, אין לי אלא כל שישנו בעונש ישנו באזהרה, כוי וחצי שיעור הואיל ואינו בעונש יכול אינו באזהרה, תלמוד לומר כל חלב. ומשני מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא.

הרי לן שני מקורות לשיטת ר"י או משום דחזי לאיצטרופי, או משום ש"כל חלב" מרבה אפילו חצי שיעור. וכבר דנו הראשונים למה צריכים שני מקורות. בתוס' תירצו דאי מקרא דכל חלב הוה אמינא עיקר קרא לכוי איצטריך, וחצי שיעור מדרבנן ואסמכוה אקרא, אבל השתא דקאמר טעמא דחזי לאיצטרופי, סברא הוא מהאי טעמא דדרשה גמורה היא לחצי שיעור.

ועי' בחי' הריטב"א שתי' שמפרשינן לדידיה טעמא דקרא. וצ"ע למה ראו חז"ל דווקא כאן לפרש את טעמא דקרא. ואולי יהיה מכאן סמך להשיטות (הובא לקמן בסמוך) שבגלל הטעם יש נ"מ לגבי איסור שתלוי בזמן, שמותר לאכול חצי שיעור בסוף הזמן, משום שא"א לצרף עוד חצי שיעור, ולא קיים הסברא של חזי לאיצטרופי.

[ב]

גדר חזי לאיצטרופי

שבועה על חצי שיעור לר"י

ועי' במאירי שדן האם לר' יוחנן חל שבועה על חצי שיעור. דמפשטות הסוגיא יוצא שאין שבועה חל לר"י. שאחרי שהגמ' (יומא עג, ב) מסיק שמודה ר"ל שח"ש אסור עכ"פ מדרבנן, מק' הגמ' אי הכי לא נחייב עליה קרבן שבועה, אלמה תנן שבועה שלא אוכל, ואכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים חייב, ורבי שמעון פוטר. והוינן בה אמאי חייב, מושבע ועומד מהר סיני הוא. רב ושמואל ורבי יוחנן דאמרי בכולל דברים המותרים עם דברים האסורין. וריש לקיש אמר אי אתה מוצא אלא במפרש חצי שיעור ואליבא דרבנן, או בסתם ואליבא דר"ע. משמע שכ"ש לר"י לא חל השבועה שהרי ח"ש אסור מה"ת, ולכן ר"י עצמו תי' שהמשנה בשבועות מיירי בכולל.

אבל במס' שבועות (כג, ב) מק' הגמ' בשלמא רבי יוחנן לא אמר כריש לקיש, דמוקים לה למתניתין כדברי הכל. משמע שבאמת גם ר"י אפשר לפרש המשנה בנשבע על חצי שיעור, אע"פ שס"ל חצי שיעור אסור מה"ת.

וכן באמת פסק הר"מ פ"ה מהל' שבועות הל' ה"ז וז"ל שבועה שלא אוכל כל שהוא מנבלות וטריפות ואכל פחות מכזית חייב בשבועה, שהרי אינו מושבע על חצי שיעור מהר

סיני. אע"פ שהר"מ בפ"ב הלכות שביתת עשור הל' ג פסק כר"י. וז"ל אכל או שתה פחות משיעור זה, אינו חייב כרת. אע"פ שהוא אסור מן התורה בחצי שיעור אין חייבין כרת אלא על כשיעור, והאוכל או השותה חצי שיעור מכין אותו מכת מרדות.

ומסביר המאירי שאף ר' יוחנן לא אמרה שהוא מן התורה אלא משום דחזי לאיצטרופי, והרי זה התחלת אכילת איסור אבל כשנשבע על חצי שיעור הרי הוא מגלה דעתו שאינו מכוין לצירוף ואף ר' יוחנן מודה שהוא מדברי סופרים. המאירי חידש לנו גדר מחודש של חזי לאיצטרופי שהי התחלת האיסור, ולכן רק אם כוונתו לגמור יש איסור מה"ת. אבל בשבועה שנשבע שלא יאכל אז ע"כ אין כוונתו לגמור לאכול כשיעור שלם אז אין כאן איסור מה"ת.

ועי' בתוס' למס' שבועות (כג,ב) שתי' דכיון דליכא אלא איסור בעלמא לאו מושבע ועומד חשיב ליה. ועי' בחי' הרשב"א לשבועות (שם) שס"ל שלפי ר"י באמת גם לגבי חצי שיעור נחשב כמושבע ועומד ואין שבועה חל, עי"ש.

אכילת חצי שיעור היכא שאינו חזי לאיצטרופי

גדולי האחרונים חידשו שהיות וגדר איסור חצי שיעור הוא משום דחזי לאיצטרופי, א"כ באיסור שתלוי בזמן כגון חמץ בפסח, אין איסור אם אוכלו בסוף היום, היכא שא"א לצרפו לעוד חצי שיעור.

עי' בחי' הצ"ח למס' פסחים (סד,ב) שרצה בזה ליישב קושיית האחרונים על הר"מ. דהנה הר"מ פסק בפ"א מהל' חמץ ומצה הל' ז וז"ל האוכל מן החמץ עצמו בפסח כל שהוא הרי זה אסור מן התורה שנאמר לא יאכל חמץ, ואף על פי כן אינו חייב כרת או קרבן אלא על כשיעור שהוא כזית, והאוכל פחות מכזית במזיד מכין אותו מכת מרדות. וכבר תמהו עליו למה צריך להאי טעמא תיפ"ל דחצי שיעור אסור מה"ת, כמו שפסק הר"מ עצמו בהלכות שביתת עשור פ"ב הל' ג. ותי' הצ"ח שיהיה נ"מ אם אכל חצי שיעור בסוף היום, שלפי הטעם של חצי שיעור אסור מה"ת, כאן אין איסור משום דלא חזי לאיצטרופי. אבל לפי הטעם של הר"מ דכתיב "לא יאכל" אז גם בסוף היום אסור.

ועי' בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא תנינא או"ח סימן נג), שמביא שהקשו עליו מסוגיא בפ' כלל גדול (שבת עד,א). שהגמ' מק' על רב חסדא שרצה לפרש הברייתא דקתני "בורר ואוכל" שהכוונה לפחות מכשיעור, וכי מותר לאפות פחות מכשיעור. ועי' בפרש"י דנהי דחיוב חטאת ליכא, איסורא מיהא איכא, דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה (בפרק בתרא דיומא עד,א) והיכי קתני בורר לכתחלה.

והק' השואל דלפי דברי הצ"ח למה לא משני דמיירי בסוף היום, ואז ליכא איסור חצי שיעור. ותי' הנו"ב דאטו אם הוא אסור מדרבנן שייך למתני בורר לכתחילה. ורש"י עצמו מסיים והיכי קתני בורר לכתחלה. ומה שפירש"י דקי"ל חצי שיעור אסור מן התורה האמת נקט רש"י, שהאמת הוא כן. עוד תי' דמה דפשיטא ליה כל כך דבמלאכות האסורות בשבת אם עשה חצי שיעור סמוך לערב לא שייך חזי לאיצטרופי, קמיבעיא לי טובא שאם בירר כחצי גרוגרת בשבת זה במזיד גמור, ושוב בירר כחצי גרוגרת בשבת הבא ג"כ במזיד, אני מסופק מאוד אם לא מצטרפי לסקילה. עי"ש שמאריך בנידון האם באמת חייב סקילה אם עשה חצי מלאכה בשבת זה וחצי בשבת אחר, ואכמ"ל.

עצם יסוד האחרונים מוצאים גם בשו"ת רבי עקיבא איגר (מהדורה קמא סימן קנד) בצורה אחרת. עי"ש שדן לגבי מי שנדר מככר לחם מסוים, ולא נשאר אלא חצי שיעור, האם נאמר גם כאן דחצי שיעור אסור מה"ת. וכ' שם דאולי י"ל דהא דחצי שיעור אסור היינו בעוד שהאיסור בעין בכזית, בזה שייך חזי לאיצטרופי לשיעור שלם. אבל באכלו ושייר חצי שיעור דליכא שיעור בעולם, ולא שייך חזי לאיצטרופי מותר לאכלו. ויהיה מזה דין

חדש, דבסוף יום אחרון דפסח או סוף יוה"כ בענין דליכא שהות לאכול כזית, יהיה מותר לאכול חצי שיעורו, ונשאר הגרע"א בצ"ע לדינא. (ועי"ע בשו"ת אבני מלואים סי' יד מה שדן בזה)

חצי שיעור בבל יראה ובל ימצא

וכעי"ז כ' השאג"א (סי' פא) ובגבורת ארי (יומא עד,א) ליישב למה אין איסור חצי שיעור בבל יראה ובל ימצא. עי"ש שמסביר שהיות וכל גדר האיסור הוא משום דחזי לאצטרופי, לכן לא מהני אלא היכא שהשלמת השיעור יצטרף לחצי הראשון, כגון כל האיסורים ששיעורן בכזית, וכן יום הכיפורים ששיעורו בככותבת, דכשמשלים בתר הכי לשיעור, משהו קמא מהני להשלים השיעור כמו משהו בתרא, דאילמלא קמא אין כאן שיעורו של איסור. אבל גבי ביעור אפילו אם משלים בתר הכי לשיעור כזית ביחד אין עובר עליו למפרע אלא מכאן ולהבא, וכיון דפחות מכזית אי אפשר לבוא לעולם לידי איסור של מפרע ואין צירוף לשיעורו בזה אחר זה, אלא אם כן כל שיעורו בבת אחת, הלכך חצי שיעור מותר.

חזי לאיצטרופי כגדר וסייג

והנה הפרמ"ג בפתיחה כוללת (ח"א אות יז) נוקט כדבר פשוט שגדר חזי לאיצטרופי הוא סייג וגזירה שמא יאכל כשיעור שלם. עי"ש שלפי"ז כ' דבר מחודש מאוד, שלפי היבין שמועה (לבעל התשב"ץ במאמר חמץ) דגם איסור בל יראה ובל ימצא אינו אלא משום גזירה וסייג, שלא יבא לאכלו, א"כ מותר להשהות פחות מכשיעור חמץ בפסח משום דלא גזרינן גזירה לגזירה. וכן לגבי איסור זג וחרצן לנזיר שאינו אלא גזירה אטו שתיית יין, ג"כ אין איסור מה"ת בחצי שיעור משום דהוי ליה גזירה לגזירה. ועי' במש"ז (סי' סה,ד) שמסופק האם החשש בחצי שיעור הוא, שאח"כ יצרף עוד חצי שיעור ויעבור, או דילמא החשש הוא שיאכל שיעור שלם לבד. ובפתיחה להל' בשר בחלב (אות ג) מסופק הפרמ"ג האם גם באיסורי הנאה קיים הכלל דחצי שיעור אסור מה"ת. ועי"ש שתולה הדין בגדר חזי לאיצטרופי, שאם נאמר שהחשש הוא שיצרף עוד חצי שיעור זה שייך רק לגבי אכילה, שלגבי אכילה הדין הוא שאכילות הרבה מצטרפות לשיעור, אם לא שהה כדי אכילת פרס, אבל לגבי איסור הנאה אין שיעור של כדי אכילת פרס, וכדי לעבור צריך ליהנות מכל השיעור בבת אחת. א"כ אם נהנה בפחות מכשיעור אין חשש שיבא לידי הנאת שיעור שלם. אבל אם הגדר הוא שחצי שיעור אסור משום שראוי ליהיות מצורף לשיעור שלם, אז גם באיסורי הנאה שייך. ויש להוסיף שלדבריו במש"ז סי' סה, אז אפילו להצד שהוי גזירה וסייג, אבל אם החשש שלעתיד יאכל כזית שלם, אז גם באיסורי הנאה שייך החשש. אבל יש להעיר דלשון הגמ' חזי לאצטרופי, לא משמע שהחשש הוא שיאכל אח"כ שיעור שלם, דאז אין כאן צירוף.

דיוק בלשון הגמ' בגדר חזי לאיצטרופי

הנה לשון הגמ' הוא "כיון דחזי לאיצטרופי, איסורא קא אכיל", ונראה לפרש פשוט אחר לגמרי בגדר חזי לאיצטרופי. דהיינו דמזה שהחצי הראשון מצטרף לשיעור שלם, מוכיחה הגמ' שגם בחצי שיעור עצמה יש בו משום איסור, דאלת"ה איך יעבור כשמשלים השיעור, האם נאמר שחייב רק על אכילת המשהו האחרון, אלא ע"כ מוכיחה הגמ' שעל כל משהו יש איסורו, והשיעור אינו אלא לגבי עונש. ולפי"ז ה"חזי לאיצטרופי" אינו משום גזירה אלא ראייה שכל חלק וחלק יש בו משום איסור, ודלא כדברי הפרמ"ג.

ולפי דברינו אין מקום לדיון האחרונים, היכא שבמציאות לא חזי לאיצטרופי, (כגון בסוף היום או שלא נשאר מנדרו אלא פחות מכשיעור) דלכאורה הוי דבר פשוט שעדיין אסור מה"ת, דסוף כל סוף כל חלק וחלק מהאיסור הוי אסור.

ויש לדון לפי"ז מה יהיה הדין לגבי איסורי הנאה, שבאיסורי הנאה הרי אין ההיכרח לומר שכל חלק בפני עצמו אסור, שהרי אין ענין של צירוף. ורק במאכלות אסורות שיש צירוף אפשר להוכיח מזה שמצטרף, שהכל אסור.

שיעור איסור הנאה

הפרמ"ג שהבאנו לעיל דן האם יש באיסורי הנאה, איסור חצי שיעור, אבל קודם עלינו לדון האם בכלל יש שיעור באיסורי הנאה. דהנה הר"מ פסק בפ"א מהל' חו"מ ה"ז שהאוכל מן החמץ עצמו בפסח כל שהוא הרי זה אסור מן התורה, שנאמר לא יאכל חמץ, ואף על פי כן אינו חייב כרת או קרבן אלא על כשיעור שהוא כזית, והאוכל פחות מכזית במזיד מכין אותו מכת מרדות.

ועי' בהגהת הרמ"ך שמסביר דברי הר"מ שהלימוד מ"לא יאכל" הוא שיש כאן איסור הנאה, ועובר באכילת כל שהוא משום שיש בו הנאה, והר"מ סובר שכל דבר שאסור בהנאה אין בו שיעור. אבל עי"ש שמק' עליו "דכיון דכתיב לא יאכל אין איסור לאו בפחות מכזית". הרי לן שנוקט הרמ"ך בדעת הר"מ שאין שיעור לאיסורי הנאה. אלא שהוא חולק עליו וסובר שהשיעור הוא בכזית.

והנה ידועים הם ספיקת הגרע"א בשו"ת (מהדורא קמא סי' קצ') לגבי איסורי הנאה שנלמדו מ"לא יאכל" "לא תאכל", האם שיעורם בכזית משום דנלמד מלשון אכילה, או דילמא שאין השיעור אלא בפרוטה. אז יש להוכיח מהרמ"ך כשחולק על הר"מ שנוקט להדיא כצד אחד של הגרע"א, שהשיעור הוא כזית.

ועי' היטב ברבינו מנוח שיוצא מדבריו, שלפי הר"מ הטעם שאסור לאכול כ"ש הוא משום דחצי שיעור (של איסור "ולא יאכל חמץ" שהוא איסור הנאה) אסור מה"ת. ואינו לוקה כשאכל כ"ש, משום דאין כאן שיעור כזית ולא מצינו אכילה פחות מכזית.

הרי לן שרבינו מנוח נוקט אפילו בדעת הר"מ שצריך שיעור של כזית, באלו שנלמדו מ"לא יאכל". אבל בין לרבינו מנוח ובין לרמ"ך אין השיעור פרוטה.

שיטת הרא"ם שחצי שיעור אסור משום שאכילה הוא בכל שהוא

עי' במל"מ פ"א מל' חו"מ הל' א בשם הרא"ם שאפילו אכילה שהיא פחותה מכזית נחשב **אכילה**, ולכן חצי שיעור אסור מה"ת, ורק לגבי עונש נתחדש הלכה שאינו נענש אלא א"כ אכל כשיעור. עי"ש במל"מ שלפי זה נסתרים דברי מהרלב"ח שסובר שאין איסור חצי שיעור נוהג באכילת חמץ בערב פסח אחר חצות. המהרלב"ח שם בא ליישב הקושיא שכולם שואלים על הר"מ, למה צריך פסוק מיוחד בחמץ, תיפ"ל משום דקי"ל כר"י שחצי שיעור אסור מה"ת. ותי' שהיות וחצי שיעור נלמד מ"כל חלב", לכן רק איסורים שהם דומים לחלב יש בהם איסור חצי שיעור, אבל חמץ שהיה לו שעת הכושר אינו דומה לחלב, ולכן אי לאו דכתיב "לא יאכל" לא היה איסור של חצי שיעור. ולכן חמץ בערב פסח, שאין את האיסור של "לא יאכל" אין איסור חצי שיעור. וכ' המל"מ שלפי הרא"ם פשוט שגם חצי שיעור של חמץ בערב פסח אסור מה"ת, שהרי **אכילה** הוא בכל שהוא. אבל עי' במל"מ שהרבה להקשות על הרא"ם, שביומא כתוב, ריש לקיש אמר מותר מן התורה, **אכילה אמר רחמנא וליכא**. ואם נאמר שאכילה האמורה בתורה היא כל שהוא, ואתי הילכתא ועקרו מפשוטו לגבי עונש, אז מהכ"ת שר"ל חולק על זה, אולי סובר שאתי

הילכתא ועקריה לשיעור גם לגבי איסור, אלא ע"כ שלכו"ע אין אכילה פחות מכזית. ועי"ש שמק' עוד קושיות, ואכמ"ל.

[ג]

חצי שיעור במצוות ובאכילת קרבנות

מחלוקת האחרונים האם יש קיום מצוה בחצי שיעור

עי' בשבות יעקב ח"ב סי' יח שדן במי שאין לו כזית שלם של מצוה כדי לקיים מצותו, האם עליו לאכול לפחות מה שיש לו כדי לקיים מצוה כל שהוא, או דילמא שאין בחצי שיעור שום קיום מצוה. עי"ש שמסיק שאין ענין חצי שיעור במצוות. עיקר ראייתו הוא מהא דנפסק בשו"ע (או"ח סי' תפח, א) שאם נשבע שלא יאכל מצוה כל השנה, שאסור לו לאכול מצוה גם בליל פסח. והטעם שאע"פ שאין שבועה חל לבטל את המצוה, כאן שכלל מצוה של רשות עם מצוה של מצוה שפיר חל. והק' השבו"י שאע"פ שאינו יכול לאכול כזית שלם, משום שאינו יכול לעבור על שבועתו, למה אינו אוכל לפחות חצי שיעור, אלא ע"כ שאין חצי שיעור במצוות. ועי' בס' מחזיק ברכה לחיד"א (או"ח סי' תעה) שמביא שתמהו עליו, שהרי ביו"ד (סי' רלח, א) כתוב מפורש שאם נשבע שלא לאכול, שאסור לו לאכול גם חצי שיעור, דגם בשבועה חצי שיעור אסור מה"ת. א"כ איך יכול לאכול חצי שיעור של מצוה כדי לקיים מצותו, הרי אסור מטעם שבועתו. וזה לכאורה קושיא עצומה.

אבל מצאתי בכלי חמדה בפרשת פקודי שמתרץ הקושיא. דהנה כבר הק' הרא"ה למה בנשבע לבטל מצוה בכולל אמרינן שהשבועה חל ואסור לו לעשות המצוה, למה לא נאמר עשה דוחה ל"ת. ותי' שבשבועה חוץ מן הל"ת יש גם עשה "ככל היוצא מפיו יעשה", ואין עשה דוחה ל"ת ועשה. א"כ י"ל דאע"פ שגם בשבועה אמרינן חצי שיעור אסור מן התורה, אבל אין זה אלא משום דשבועה לא גרע משאר איסורים, ויש איסור כללי של חצי שיעור שנוגע לכל איסורים. אבל העשה המיוחד לשבועה דכתיב "כל היוצא מפיו יעשה" בוודאי לא שייך בחצי שיעור, שחצי שיעור אינו נכלל בדיבורו. שלא היה בכוונתו ב"שבועה שלא אוכל" לכלול חצי שיעור.

ראיית האחרונים מאכילת לחם הפנים והדחייה

עי' בספר מחזיק ברכה שמביא שרצו להוכיח מריטב"א למס' יומא (לט, א) שאין חצי שיעור במצוות. דהנה הגמ' ביומא (שם) מספרת שבארבעים שנה ששימש שמעון הצדיק ככהן גדול, נשתלחה ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן שמגיעו כזית יש אוכלו ושבע, ויש אוכלו ומותר. מכאן ואילך נשתלחה מאירה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן מגיעו כפול, הצנועין מושכין את ידיהן, והגרגרנין נוטלין ואוכלין. וכ' הריטב"א בשם הר"י ז"ל דדוקא כהן שמגיעו כפול היה מושך ידיו, אבל מגיעו כזית שיש בה מצות אכילה לא היו מושכין ידיהם, אבל כפול לא היתה בו מצות אכילה כיון שאין בו שביעה.

הרי לן לכאורה ריטב"א מפורש שאין שום קיום מצוה בפחות מכזית. אבל עי"ש (במחזיק ברכה) שדוחה את הראיה, דאולי אע"פ שיש קיום כל שהוא באכילת פחות מכזית, אבל היות ואין כאן קיום מצוה ממש משכו הצנועים את ידיהם. ועי"ש שהוכיח את זה מדברי התו"י שם. וז"ל אמר רבי דווקא מגיעו כפול אבל בכזית לא היו מושכין ידיהן, כי דימו לקיים מצות אכילה. אבל כאן לא היה מצות אכילה לגמרי כיון שלא היה אלא כפול ולא היו שבעין. הרי לן שהסיבה שמשכו ידיהם הוא משום שלא "היה מצוה אכילה לגמרי", אבל קצת קיום מצוה היה.

אבל מלשון הריטב"א לא משמע כן שכ' אבל כפול לא היתה בו מצות אכילה, משמע שאין כאן מצוה כלל.

גדר אכילת קדשים שהקרבתו יאכל

ועי"ש עוד שרוצה לדחות הראיה באופן אחר, די"ל שחלוק אכילת קדשים מאכילת מצוות בעיקר יסודם. שבאכילת מצוות יש חיוב על הכרכפתא דגברא לאכול, משא"כ באכילת קדשים החיוב הוא שהקדשים יאכל. וא"כ י"ל שאע"פ שבמצוות אם אין לו כזית שלם מוטל עליו לאכול מה שיש לו, אבל בקדשים אין כל כך ענין, שאע"פ שהוא לא יאכל, המצוה יתקיים ע"י אחרים.

ועי"ע בהגהת מהר"ץ חיות (ליומא שם) שבתחילה רצה גם כן להביא ראיה מהריטב"א, ואח"כ הביא בשם החת"ס לדחות הראיה שאכילת קדשים שאני.

החת"ס מדבר ע"ז בשני מקומות, וכפי הנראה יש קצת סתירה ביניהם. דבשו"ת (או"ח סי' מט) אע"פ שנוקט שהמצוה בקדשים הוא שיאכל, אבל צריך שלפחות יהיה אחד שיאכל כזית בכדי אכילת פרס. אבל אי לא הי' נאכל מלחם הפנים כלל רק פולין פולין, לא היה מתקיים מ"ע של אכילתו כלל. וצ"ל אמר החת"ס שהכהן הגדול נטל חלק בראש (כמבואר ביומא יז, ב) ואיהו אכל כזית בכדי אכילת פרס כמצותו.

אבל בסימן קמ משמע שאין חיוב אפילו על אחד מהם לאכול כזית בכדי אכילת פרס. רק כ' שאם יאכל כזית אז יקיים מצוה. וז"ל דלפענ"ד אין מצוה עשה מחוייב על האוכל קדשים שיאכל כזית, דא"כ לא היו רשאים לחלק הקדשים לכמה כהנים שיגיע לאחד כפול ואין שום אחד מהם מקיים מ"ע בכל הקדשים, חוץ מפסח שבו מחוייב כל אחד לאכול כזית, אבל שארי קדשים מצוה עשה הוא שיהיה זה הלחם הפנים או המנחה והחטאות נאכלים, ולא יותירו ממנו, בהצטרפם יחד לאכלו כולו, נתקיים מ"ע של "ואכלו אותם אשר כופר בהם". ומ"מ מי שמגיעו כפול ושבע ממנו, או כזית אפילו אינו שבע ממנו הוי ליה אכילה ומצוה חשובה.

שביעה מפחות מכזית האם מחייב ברכה"מ

עי' בחת"ס שם (סי' מט) שרוצה ללמוד ממ"ש התו"י דאי היו שבעים מאכילה כפול היו חוטפים גם כן, ש"מ דכל אכילה שאדם שבע מאותה האכילה ע"י שמתברך במעיו יצא ידי חובתו כמו בכזית. והסברא נותנת כן שזהו בכלל לשון אכילה דקרא. ועי"ש שלפי"ז רוצה להכריע במח' מ"א (סי' קצ"ד) וט"ז (או"ח רס"י רי), במי ששתה יי"ש פחות מרביעית, האם חייב לברך ברכה אחרונה. דעת הט"ז שחייב, אבל המ"א חולק. וז"ל ויש רוצין לומר דעל יין שרף מברך בפחות מכזית דבפורתא מייטבא דעתיה. ול"נ דבעינן כשיעור, דהא בודאי יש יינות חזקים ומאכלים טובים כגון מרקחת, דבפורתא מיתבא דעתיה, ואפ"ה בעינן כשיעור דלא חלקו חכמים בשיעורים. אבל מהתו"י רואים כדברי הט"ז.

אבל לכאורה יש להעיר על דבריו שהתו"י הק' וז"ל וא"ת היכא דמגיען כפול (והיו שבעין) איך מקיימין מצות אכילה, י"ל דלא בעי כזית לגמרי אלא כזית עדיף וחשיבא אכילה וכו'. ואם כדברי החת"ס אין כאן קושיא כלל, שאם יש שביעה באכילה כפול נחשב אכילה גמור. אלא אדרבה מתוך קושייתו רואים שסובר כמ"א שאע"פ שיש שביעה אינו נחשב ל"אכילה" אא"כ אכל כזית. ומש"כ "דלא בעי כזית לגמרי" י"ל דהיינו כאחרונים הנ"ל שיש קיום ע"י שנאכל ביניהם.

אבל נראה דמלשון הריטב"א אפשר לדייק כדברי הט"ז, שכ' וז"ל אבל כפול לא היתה בו מצות אכילה כיון שאין בו שביעה. משמע דאם היה בו שביעה שפיר קיים מצות אכילה.

דמיון בין חצי שיעור בעבירות לחצי שיעור במצוות

לגבי עיקר הדיון האם יש ענין של חצי שיעור במצוות, נראה שתלוי בהבנת איסור חצי שיעור באיסורים. דלפי מש"כ הפרמ"ג שאין כאן אלא סייג וגזירה, שלא יבא לאכול שיעור שלם, אז פשוט שזה שייך רק בעבירות ולא במצוות. אבל לפי איך שהגדרנו את האיסור עפ"י דיוק לשון הגמ', שמזה שהחצי הראשון יכול להצטרף עם חצי השני, אנחנו רואים שכל משהו ומשהו הוא ענין של איסור. א"כ לכאורה ה"ה לגבי מצוות, שמזה שאכילות קטנות מצטרפות לשיעור, רואים שכל משהו ומשהו הוא חלק מהמצוה.

דעת המ"ב

לא ראיתי במ"ב שדן בזה בפירוש, אבל לכאורה יש להביא ראיה ממ"ש בסי' תעג ס"ק מג. דדן שם בחולה או איסטניס שמותר לו ליקח מאיזה מין שערב עליו ביותר, וגם יאכל הכזית מעט מעט בכדי שיעור אכילת פרס, דמעיקר הדין יוצא בזה כדלקמן סי' תעה סעי' ו. ואם גם זה א"א לו מפני בריאותו עכ"פ יאכל מעט או ילעוס בפיו, לזכר טעם מרירות אך לא יברך ע"ז. הרי לן להדיא שמי שאינו יכול לאכול כזית, כל הסיבה שעליו לאכול קצת, אינו אלא משום שירגיש קצת טעם המרירות, אבל מטעם חצי שיעור במצוות אין ענין כלל. ועי"ע בשד"ח (מערכת הכללים ח כלל יב) שתמה על המחזיק ברכה שנעלם ממנו דברי המל"מ (פ"א מהל' חו"מ ה"ז) שכ' להדיא שאין ענין של חצי שיעור במצוות. ועי"ש שמק' מזה על הרא"ם שסובר ש"אכילה" הוא בכ"ש, א"כ תינח באיסורים י"ל שאתי הילכתא ואוקמיה בכזית, אבל לא עקריה לגמרי מפשוטיה, שנשאר איסור גם בפחות מכשיעור. אבל לגבי מצוות הרי "האוכל פחות מכשיעור לא עשה ולא כלום", א"כ כי אתי הילכתא ועקריה לקרא לגמרי, וזה א"א.

[ד]

חצי שיעור במצות מרור

שיטת הרא"ש לגבי שיעור מרור

כ' הרא"ש בפ' ערבי פסחים סי' כה וז"ל אכלו לחצאין יצא, ובלבד שלא ישהא בו בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס, משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית דאין אכילה בפחות מכזית אבל בירקות הראשונות שמברך עליהן בפה"א בעלמא ואין מזכירין עליהם אכילה אין צריך מהם כזית. השאג"א (בסי' ק) מדייק בהרא"ש דרק משום נוסח הברכה צריך לאכול כזית, אבל בלא"ה לא צריך כזית למרור. וכ' השאג"א דאע"ג דכתי' על מצות ומרורים יאכלוהו, צ"ל שהכוונה שיאכלו קרבן הפסח עם המצה ומרור, ולא שיאכלו המצה ומרור. ולפי"ז כ' השאג"א שלכורך לא צריך כזית מרור, שהרי בין כל אינו מברך עליו על אכילת מרור.

ועי' בס' תרומת הדשן שדן האם מועיל "בריה" לגבי אכילת מרור. וכ' שלפי הרא"ש שכל הסיבה שצריך כזית הוא משום לשון הברכה, א"כ אם אכילת "בריה" נחשבת אכילה לגבי ברכה א"כ כ"ש לגבי מרור, שכל הסיבה שצריך לאכול כזית הוא הברכה.

קושיית השאג"א על הרא"ש

אבל עי"ש בשאג"א שמק' על הרא"ש שאפילו אם נאמר ש"יאכלוהו" הולך על קרבן פסח אבל בכל זאת יש היקש בין מרור למצה וקרבן פסח. עי"ש שמכריח את זה מהא דאיתא

במסכת פסחים (קכב) אמר רבא אכל מצה בזמן הזה אחר חצות לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו. ומק' הגמ' פשיטא, **דכיון דאיתקש לפסח** פסח דמי, מהו דתימא הא אפקיה קרא מהיקישא, קמשמע לן דכי אהדריה קרא, למילתא קמייתא אהדריה. א"כ כמו שמצה הוקש לפסח, ה"נ מרור הוקש, א"כ למה אינו צריך לאכול כזית מצד עצם חיוב המצוה. עוד הק' השאג"א מהא דאיתא במס' פסחים (קכא) אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן. ומק' הגמ' מאי שנא מרור דכתיב "על מצות ומררים" בזמן דאיכא פסח יש מרור, ובזמן דליכא פסח ליכא מרור. מצה נמי הא כתיב "על מצות ומררים". ומשני מצה מיהדר הדר ביה קרא "בערב תאכלו מצת". והק' השאג"א מנלן לרבא שהפסוק בא לחייב מצה בזה"ז דילמא כדי לחייב אכילת כזית. אלא ע"כ שחיוב כזית אפשר ללמוד מההיקש. א"כ ה"ה שאפשר ללמוד במרור שצריך כזית.

הבנת החת"ס בדברי הרא"ש

ועי' בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' קמ) שתמה על השאג"א שלא ירד לעומק הענין, דגם הרא"ש מודה דאע"ג דלא כתיב אכילה בהדיא במרור לא בראשון ולא בשני, מ"מ וודאי דבעי כזית דאיתקש למצה ופסח. אלא שאין אנו יכולין להמציא זה מלבינו, לכן הוכיח הרא"ש מדאמרינן בפרק ערבי פסחים דמברך על אכילת מרור, **שמע מינה פשיטא לרבנן מהקישא הנ"ל דשיעורו בכזית**. ומזה שהמ"ב כשדן על חולה שאינו מסוגל לאכול כזית, שיאכל מעט כדי שירגיש טעם המרירות, ולא כ' שיאכל מעט לצאת ידי חובתו לפי הרא"ש, שמצד עצם המצוה אין שיעור, משמע שנוקט כעיקר כהחת"ס שגם הרא"ש מודה שמעיקר הדין א"א לצאת ידי חובת מרור בפחות מכזית.

[ד]

חצי שיעור במלאכת ששבת

שיטת ח"צ שאין חצי שיעור אסור במלאכת שבת

הח"צ בסי' פו דן למה אין איסור חצי שיעור בבל יראה ובל ימצא. ועי"ש שמתחילה ר"ל שגם בחמץ חצי שיעור אסור מה"ת, ומאי דאתמר בגמ' דפחות מכזית א"צ לבער היינו דוקא בדבוק בכתלי הבית או בדופני הכלים, אבל בעיניה אפילו בפחות מכזית צריך לבערו, שכשהוא דבוק לכתלים או לדפנות הכלים, נתבטל ונעשה כעץ בעלמא. ואח"כ מסביר לפי השיטות שאין ב"י וב"י בחצי שיעור, **דשאני איסורי אכילה דאית לן קרא דכל חלב** וכדאיתא בריש פרק בתרא דיומא. לפי"ז בכל שאר איסורי תורה כגון התולש שער א' **בנזיר או בשבת או מוציא פחות מכשיעור אין בו איסור תורה כלל**. דטעמא דחזי לאיצטרופי לחוד לא מהני. ועי"ש עוד טעם למה אין איסור חצי שיעור בב"י ובב"י, משום דלא אחשביה, דרק באכילה שעשה מעשה להחשיבו, יש איסור.

שיטת רש"י בשבת (עד,א)

כולם שואלים עליו שנעלם ממנו דברי רש"י המפורשים, שיש איסור חצי שיעור גם במלאכת שבת. וז"ל במס' שבת (עד,א) על קושיית הגמ' וכי מותר לאפות פחות מכשיעור, **נהי דחיוב חטאת ליכא, איסורא מיהא איכא, דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה**, בפרק בתרא דיומא (עד,א).

וכ"ה להדיא בהגהת אשרי פ"ז דמס' שבת וז"ל ודווקא כגרוגרת אבל פחות אין בו חיוב אבל מ"מ אסור מן התורה דחצי שיעור אסור מן התורה כדמשמע פרק בתרא דיומא.

וחוזר על הדברים בפ"ח וז"ל כל השיעורים לענין חיוב חטאת. אבל לאיסור דאורייתא אפילו כל שהוא כדאמר פרק כלל גדול (דף עד, א) וכי מותר לאפות פחות מכשיעור. ועי' בס' שדי חמד (מערכת הכללים ח,ה) שרצה להליץ בעד הח"צ, שלא אמר דבריו אלא לפי השיטות שאין ב"י וב"י בפחות מכשיעור. א"כ מאן יימר שראשונים אלו יסברו כשיטת רש"י והגהת אשרי.

ועי' ש"ש שכ' שא"כ עכ"פ צדק הפרמ"ג (במשב"ז סי' שא) בתלונותיו על הח"צ מהטור, שכ' (שם) שלא האריך לבאר השיעורים היות ובזמן הזה אין קרבנות, ואיסור יש אפילו בפחות מכשיעור. וע"כ שכוונתו שיש איסור מה"ת, דאי אינו אלא מדרבנן א"כ שוב יש נ"מ לחולה שי בו סכנה, שמאכילים אותו הקל הקל תחילה. והטור הרי סובר בסי' תמב דאפילו אין החמץ דבוק לכלי אין צריך לבער פחות מכזית.

זה עוקר וזה מניח

ידועים הם קושיית האחרונים למה "בזה עוקר וזה מניח", (שאחד עשה העקירה ואחד עשה ההנחה) לא אמרינן שיש כאן איסור מה"ת מטעם ח"ש אסור מה"ת. ועי' בהגהת הרש"ש ריש מס' שבת, שנוקט שבאמת עקירה בלי הנחה אסור מה"ת, משום דחזי לאיצטרופ. ורק הנחה בלא עקירה אינו אלא מדרבנן, דלא חזי לאיצטרופי.

אבל הת"י המרווח באחרונים (עי' בנין ציון החדשים סי' קיג ועוד) שיש לחלק בין **חצי שיעור לחצי מלאכה**. שהיכא שהוציא חצי גרוגרת, אז עשה מלאכה שלמה של הוצאה, רק שחסר בשיעור. אבל עקירה בלי הנחה חסר בעצם המלאכה, ולכן לא אמרינן כאן ח"ש אסור מה"ת.

פחות פחות מד' אמות

כעי"ז יש להקשות על הא דמבואר ריש פרק מי שהחשיך (קנג,ב) שמותר מה"ת לטלטל פחות פחות מד' אמות. עי"ש שמי שהחשיך לו בדרך ואין לו עצה אחרת מה לעשות עם הארנק שלו, שהתירו לו לטלטלו פחות פחות מד' אמות. ואם נאמר שאסור מה"ת, לא היו מתירין לו משום הפסד ממון. וק' למה לא נאמר ח"ש אסור מה"ת. וכאן לכאורה א"א לומר כנ"ל דהוי **חצי מלאכה**, דכאן חסר רק בשיעור של הוצאה.

אבל עי' בחי' הריטב"א למס' שבת (עד, א) וז"ל ומיהו במעביר פחות פחות מארבע אמות ליכא אלא איסורא דרבנן כדמוכח בכל דוכתא, **דבהא ליכא שום עקירת חפץ ממקומו**.

ונראה שכוונתו עפ"י שיטת הרבה ראשונים, (בעה"מ ריש פרק הזורק, וחי' הרמב"ן שבת עג,א ועוד) שגדר מלאכת העברת ד' אמות ברה"ר הוי כהוצאה מרשות לרשות. וה"ט משום דד' אמות הוי מקומו של אדם, ואם מוציא חפץ חוץ לד' אמות, הוי כמו שהוציאו לרשות אחרת. ולכן כ' הריטב"א שהעברת פחות מד' אמות ג"כ הוי בגדר **חצי מלאכה**, דאין עקירה ממקומו כלל, דרק אם מוציאו חוץ לד' אמות נחשב שהוציאו ממקומו.